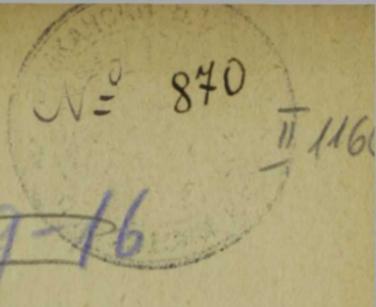
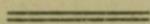

57
С. С. Бобчевъ.

ДУМАТА БОЛЪРИНЪ
И
ДЪРЖАВНОПРАВНОТО ѝ ЗНАЧЕНИЕ

(Ситнежъ отъ старобългарското право).

Отпечатъкъ отъ сп. „Юридически Прѣгледъ“ год. XXII, кн. II.

СОФИЯ
Печатница на Народ. Осиг. Д-во „Балканъ“.
1914.

С. С. Бобчевъ.

ДУМАТА БОЛЪРИНЪ И ДЪРЖАВНОПРАВНОТО Ѐ ЗНАЧЕНИЕ.

(Ситнежъ отъ старобългарското право).

Познатиятъ неуморимъ изучвачъ на югославянската културна история и прѣдседателъ на сърбската кралевска академия Стоянъ Новаковичъ въ послѣдната книжка Г л а с СКА ХСII. 54.1913 г. прави бѣлѣжки за думитѣ баштина и болѣринъ¹⁾. И двѣтѣ тѣзи думи, за него, не сж славянски. Въ славянскитѣ езици тѣ биле внесени отъ българитѣ много рано. Тѣ сж туранско-български думи.

Тука ще се спрѣмъ за сега само върху мислитѣ на Новаковича за болѣринъ, больаръ.

I.

Новаковичъ не се съгласява съ моето обяснение за болѣринъ²⁾. Въ моя трудъ, наедно съ И. И. Срезневскіи азъ поддържамъ: 1) че болѣринъ произлазя отъ болій, по-добъръ, по-богатъ, по-заможенъ, влиятеленъ, силенъ, grand, grand seigneur; 2) думата бояринъ, която у насъ не е позната, а само у руситѣ и у власитѣ, произлазя отъ бой или война, която въ старо врѣме винаги е обогатявала, отличавала своитѣ участници. Отъ битовна страна прочее тѣзи двѣ думи болій и бой се допълватъ.

Новаковичъ посочва, че и знаменитиятъ филологъ Даничичъ въ академическия „Рѣчникъ на югославянската академия“ вади думата бояръ отъ бой. Фр. Миклошичъ въ своя Lex. Paleasl. и въ Etymol Wörterb. посочва на грѣцкитѣ думи Βοῦλαδαί, Βολλαδων, proceres bulgari. А рускиятъ филологъ Коршъ изважда думата бояръ отъ турската дума баяръ, която въ Кокандъ, значела вел-можа, отличенъ човѣкъ. Съ това се съгласявала монголската дума баяръ, която означавала богатъ. И Беркнеръ въ Slavisches Etymol. Wörterbuch. намѣрвалъ, че бояръ е по-близо до кореня, а болѣринъ, бояринъ или, както го пише Новаковичъ, больаръ билъ по народната славянска етимология просто звуковно приближаване къмъ болій.

Като привежда тѣзи данни, Новаковичъ казва, че и ние „ще излѣземъ на правъ пжтъ, ако оставимъ филологията, па погледнемъ

¹⁾ „Баштина“ и „больар“ у југословенској терминологији средњега века. Глас. Српске Краљевске Академији 54.1913 стр. 211 — 255.

²⁾ Глед. „История на старобългарско право“, София, 1910, стр. 280.

на историята и на начина, по който тази дума се е узнала и разширила на Балк. Полуостровъ и въ Източното Римско Царство“. Слѣдъ това, Н. веднага заявява че „нито цариградскитѣ гърци, нито славянитѣ, населени на Балк. Полуостровъ нищо не сж знаели за думата боляръ додѣто сж появили въ долното Подунавье българитѣ съ тѣхнитѣ завоевателни планове“.

Нека кажемъ веднага, че Н. съ нищо не обосновава това си смѣло твърдѣние. Наистина той ни разправя за първото явление на думата волиадесъ у византийцитѣ. Всички историци били съгласни че боляритѣ сж волиадесъ. Въ всички истории четемъ, че туранскитѣ българи, като дошли въ България, донесли съ себе си държавенъ редъ, въ който старѣйшината билъ ханъ, комуто е помагалъ съвѣтътъ отъ шесть велики болѣри²⁾. Но тази дума вулиясь или волиадъ, вульасъ, вулядъ, булядъ или булиясь итн. какъ се е произнасяла на оригиналенъ тюркско-български езикъ, за това нѣмало отъ гдѣ да се разбере. Сжщо не се знаели и настаналитѣ въ думата промѣни. Ясно било само че рѣчъта — боляръ е отъ горнитѣ думи. А отъ държавата и държавното уреждане на турано-българитѣ, думата се разпространила между славянскитѣ племена на Балканския Полуостровъ и веднага влѣзла въ славянския книжовенъ езикъ, щомъ българитѣ приели християнството и славянската книга. Вече въ XII в. въ Сърбия *ѣрхув* се прѣвежда съ болиаръ. Въ прѣвода на Градския законъ титулъ XVI. чл. 11. *ѣрхувес* е прѣведена съ думата болиаре.

Като поддържа за безспорно, че болиаръ е послavianчена туранско-българска рѣчъ, Новаковичъ привежда нѣколко примѣри, гдѣто е употрѣбена думата въ сръбски паметници. Сжщата дума у румжнитѣ е бояръ, а у руситѣ — бояринъ, баринъ, барски и пр.³⁾ У сръбитѣ тя се употрѣбява въ нѣкои хрисовули (Дечанския, напр.), и у краль Стефана Душана, въ смисълъ на властель, властеленъ, а нѣкждѣ сж употрѣбени и двѣтѣ думи: властели и хора, — болиаре и хора.

Като обяснява това Новаковичъ непонятно защо нѣкакъ подчертава: 1. че краль Стефанъ първовѣнчаный твърдѣ не викалъ подъ перото си думата болиаръ, и 2. че въ първия текстъ въ

¹⁾ Както се знае К. Порфирогенитисъ е живѣлъ въ X-и вѣкъ. Const. Porphyrogeniti, de ceremoniis aulae Byzantinae, I. стр. 681 — 682.

²⁾ За тѣзи 6 велики болѣри глед. моята „История на старобългарското право“, стр. 286—287 гдѣто се установява, че всички велики болѣри не сж били шесть, въпрѣки свидѣтелството на Порфирогенита, което може да е истинско само въ извѣстенъ „протоколенъ“ смисълъ, но никакъ не по сжществу на работата.

³⁾ Новаковичъ не обяснява, че думата у руситѣ е употрѣбявана въ високъ и законодателенъ стилъ. Напр.: Великій князь нашъ Игорьъ и боларе его... Отъ Игоря и отъ всѣхъ боларъ. Договоръ Иг. 945. Боларе и Русь вся. Обяз. грам. Свят. 912. Аще нто зоветь чужую жену блядью великихъ боларъ за срамъ ей 3 гривни злата... а будетъ меншихъ боляръ за срамъ ей 3 гривни злата. Церк. Утавъ Ярослава. 1051—1054. Сръща се и думата болирьство, болирьць. Кнѣза и все болирьство. Іак. Бор. Гл. 145.

Душановия законникъ нийдѣ не се поменавала думата боліаръ, а само властелинъ и властеличичъ. По-къснитѣ прѣписи махвали думата властелинъ и я замѣстали съ болъаръ, но това нѣмало значение.

Въ бѣлѣжкитѣ на Новаковичъ ние намѣрваме слѣднитѣ невѣрни положения, върху които ще кажемъ нѣколко думи:

1. Думата болъаръ е послavianчена туранска дума;

2. Думитѣ боляръ и болѣри сж се развили въ книжовния езикъ отъ волиясъ, волиядесъ; до появлението на прабългаритѣ въ долното Подунавье думата не се знаела.

3. У сърбитѣ тая дума намѣрила извѣстенъ отпоръ, тѣй като тамъ имало други термини, властель и властелини, а се развила у руситѣ и румжнитѣ въ формата бояринъ и бояръ.

II.

Да разгледаме тѣзи положения на автора:

1. Болъаръ, боліаръ, болѣринъ, боляринъ—сж думи отъ чисто старобългарска форма: овчаръ, овчеринъ, конъаръ, конъаринъ и пр.

Думата боль е коренътъ на боле, болій, большій. Отъ боль става боляръ, боляринъ. Данни за кореня боль вжд. у Срезневскій¹⁾. Думата баяръ не може да се обърне на бояринъ, а още по-малко на болъаръ, болѣръ, болѣринъ. И защо е притрѣвало да се дири въ байар това, което ясно е произлѣзло отъ бой — бояръ, отъ боль — болъаръ, болѣринъ.

Всички опити до сега да се дири думата болъаръ, болѣринъ въ волиадесъ, което Марквартъ сравнява съ старотюркското *boila*, не стоятъ на твърда почва. Сжщиятъ Марквартъ сравнява *Boila* *tzrxanax* = тюрк. *boila targan*. Въ тѣзи попълзновения да диримъ все въ турански или старо-тюркски думи произхода на нѣкои установени славяно-български термини, менъ се прѣдставлява по-скоро едно модно влѣчение. Както едно врѣме всичко чуждо въ старо-българския езикъ се славенчеше, а по-сетнѣ се дирѣше произхода му въ финно-чудския езикъ, тѣй сега всичко се търси у тюркитѣ и въ тѣхния езикъ. Обаче, както прѣди, тѣй и сега не изгледва, че въпросътъ се поставя на научно-критическа почва.

Да вземемъ сега думитѣ: болъаръ, боляръ, болѣринъ, болѣрецъ, болѣрски, бояринъ, боярски. Заловилъ ли се е нѣкой да намѣри туранскитѣ коренъ на думата? И немá така леко ще приемемъ, на вѣра, казваніята, че отъ византийската транскрипция воиладъ, воила съ, вулиядъ което било туранска дума баяръ, станалъ нашиятъ болѣринъ! Че какъ се е прѣобразилъ баяръ на болѣринъ, боляринъ?

Всичко това остава една гатанка. Прочее, въ всички тѣзи тълкувания нѣма никаква научна стойностъ, когато боляръ, боляринъ,

¹⁾ Матеріали для словаря древне-русскаго-языка по писменнымъ памятникамъ. Спб. 1893. Изданіе Имп. акад. наукъ.

болѣрь, болѣринъ е ясно, дума произведена отъ болъ, болѣ, боле, болій, което ще каже magis. Глед. Срезневекій думитѣ: болъ, боле.

По никой начинъ болѣринъ, боляринъ не се е развила отъ вулиясь, вулиадъ. Трѣба много силенъ обобщителенъ духъ за да дирите болѣринъ въ вулиадъ, вулиасъ. Че гърцитѣ сж прѣписвали българскитѣ и въобще славянскитѣ думи все така погрѣшно, осакатено и развалено, това е фактъ всеизвѣстенъ. Че тѣ отъ болѣри, боляри сж направили волияди, вулиадесъ, нищо по-естественно отъ това. Ние бихме привели редица доказателства, какъ тѣ, като нѣматъ извѣстни букви, употрѣбаватъ в в. *б* или даже *п. мл.* вмѣсто *б*. За гърцитѣ и за тѣхнитѣ стари хронисти българитѣ сж вулгари, вургари. Немá българии произлазя отъ вулгари, а не обратно? Сжщо и вулиади произлазя отъ боляри или болѣри.

Болѣринъ и боляринъ нѣма нищо общо съ баіар, ако има точно такава туранска дума.

2. Колкото за това, че думата болѣринъ не била позната на Балк. П-въ до появяването на прабългаритѣ, това е едно — само голословно твърдение, което за жалость, като всѣко отрицание има за себе си тази формална права страна, че извиква противника да доказва. А пакъ при туй състояние на нашитѣ паметници, едно таково оборване е пакъ отъ формална страна трудно. Ние ще покажемъ по-нататкъ само това, че думата болѣринъ се употрѣбва въ самия езикъ напълно като своя старовръмска и славянска.

3. Едва ли доказва много нѣщо и твърденето на Н., че у сърбитѣ больаръ, болѣринъ, болиаръ и болѣри не намѣрили такава гостеприемство, както у руси и румъни, защото си имали думата властелинъ, дори ако приемемъ, че е вѣрно. Прѣди всичко не е важно колко широко е била разпространена една дума, за да се види отъ какъвъ произходъ е тя. Немá руситѣ не сж имали вмѣсто думата боляринъ и бояринъ друга, а именно — лучшіе люди, дружинники, нарочные люди, дворяне,¹⁾ старѣйшини, старци?

Болѣринъ, боляринъ, и у насъ и въ Русия, е билъ тоя, който е занимавалъ извѣстна висока служба около владѣтеля или вънъ въ страната, въ хората, и добивалъ богатства,²⁾ ставалъ влиятеленъ, голѣмецъ. Боляринъ = *optimas, dynast, ἀρχων, прѣстѣис.*

У насъ, и въ паметницитѣ и въ народния говоръ, думата боляри, болѣри е доста разпространена. Тя се срѣща напр. въ всички хрисовули, означава голѣми и малки чиновници, (велики и мали болѣри), находящи се въ столицата около държавния владѣтель или вънъ въ провинцията, въ хората и областитѣ — в жтѣрѣшни и външни болѣри. Тѣ сж съставляли у насъ болѣрски съвѣтъ, а въ Русия—боярская дума³⁾. Болѣритѣ сж били привилеги-

¹⁾ Думата дворяне се е появила пакъ въ XII вѣкъ. Глед. В. Будановъ, Обзоръ, 38.

²⁾ Това сжщо е било и въ Русия. Ibid. 34

³⁾ Глед. Бобчевъ. Ист. на стб. пр. 336—338.

рованъ класъ население¹⁾). Обаче и въ лѣтописитѣ, въ житията, а главно въ народния говоръ болѣринъ означава голѣмецъ, а най-обикновено — богатъ човѣкъ. Кога кажатъ той е болѣринъ, равносилно е: той е богатъ. Въ пѣсенъта на лѣсичата, която останала вдовица съ 12 лѣсиченца, най-малкото лѣсиче успокоявало майка си, да не плаче, защото тѣхната сѣдба е рѣшена: тя ще ги намѣри единъ день

Въвъ Цариграда въ чаршията,
На болѣрина на шията,
На сиромаша въ кисията²⁾).

Една наша пословица казва: „болѣринъ кога ще, сиромашъ кога може“. Въ рѣчника на Н. Геровъ: болѣринъ е голѣмецъ и богатъ човѣкъ.

Въ пѣсенъта: „Кумци убийци прѣвѣрнати въ мряморъ“, записана въ Еленско, булеринъ е богаташъ.³⁾ Въ пѣсенъта „Божа майка“ тя искала отъ Бога да ѝ отвори рай за да види „боляритѣ, богатитѣ, що сж яли сиромашко, сиромашко и сиротско, що сж яли сиротиня“. И когато се отворили „долня земя съ пѣкъла, тя видѣла боляритѣ, боляритѣ—богатитѣ, изедници—грабители, съ мермеръ камѣкъ заградени, по софра имъ прѣстъ и пепель“⁴⁾).

Или пѣкъ въ тѣзи пѣсенъ: „Седналъ ми е боляръ Пею, съ своитѣ дванадесетъ сина, на трапези позлатени“.⁵⁾ Бихме привели голѣмъ брой пѣсни да се види, че народътъ знае болѣритѣ за хора богати и голѣмци. Има и пѣсни, дѣто болѣритѣ сж хора на висока служба, властели, както сж казвали у сърбитѣ, владалци и владаци, споредъ нашитѣ хрисовули. Ето една такава пѣсенъ:

Разшета се бѣла Рада
Подъ чадѣри, по чадѣри,
Та налетя на бѣлъ чадѣръ,
Подъ чадѣри редъ седѣха,
Редъ седѣха, редъ боляри,
Редъ боляри, редъ войводи,
Редъ сѣ млади граматичи.⁶⁾

Въ една друга пѣсенъ, прѣпяване „на двама братя близнаци“ се разправя за „два боляра, станеници“, единъ отъ които „съ турци ходи, бой се бие, та си дѣржи голѣмъ тимаръ“.⁷⁾ Тукъ пѣсенъта напомня еволюцията на старитѣ боляри-прониари, все на почва на турското врѣме и владичество.

¹⁾ Подробно за привилегитѣ на болѣритѣ въ стара България глед. Ист. на староб. право. стр. 289.

²⁾ Слушана въ Елена отъ майка ми.

³⁾ Сборникъ за народни умотъ., XXVII, стр. 192.

⁴⁾ С. Н. У. XXVIII, стр. 435.

⁵⁾ Ibid 303.

⁶⁾ Ibid. 406.

⁷⁾ Ibid. 325. Голѣмиятъ тимаръ — е спалижкъ, нѣкогашната прония, имѣние давано като по-жизнена награда за военни заслуги.

Новаковичъ не е обърналъ, по видимому, внимание на тази страна въ значението и употреблението на думата. Той се държи о техническото ѝ значение, като терминъ държавенъ. За него болѣринъ е властелинъ, титла и служба, каквито сж тарханъ, жупанъ, кавганъ и пр. Отъ тукъ и недоумѣнието, въ което пада при обяснението на обстоятелството, защо болѣринъ не е могълъ да се загнѣзди на широко въ областта на сърбския езикъ и на сърбската държавна терминология.

Та едва ли може да се твърди, че думата болѣринъ, и производнитѣ ѝ се били не тъй разпространени въ Сърбия. Напротивъ, въ всички случаи, дѣто е станало нужно употрѣблението ѝ, тя е употрѣбена. Самъ Новаковичъ признава, че въ прѣписването на Душановия законникъ тя е замѣстила даже употрѣбената въ първото издание дума властелинъ. Вукъ Караджичъ я привежда въ своя "Српски Ријечник", като народна дума. Тя е минала и у хърватитѣ.

Ние не знаемъ какво ще каже българскиятъ филологъ, въ областта на когото така безцеремонно стъпваме, но, струва ни се, ако той се интересува съ прѣдмета, едва ли нѣма да ни докаже, че думата болѣринъ е не по-малко разпространена въ областитѣ на сърбския езикъ, отъ колкото у насъ.

III.

Въ заключение може да се каже:

1. Съ никакви данни не е установено по единъ положителенъ начинъ, че думата болѣринъ, боляринъ, та и бояринъ, е отъ турански или старо-тюркски произходъ.
2. По никой начинъ не може да се твърди, че думата болѣринъ е влѣзла въ книжовния езикъ по заемане отъ волиасъ, грѣцката транскрипция на туранската дума баяръ. Едно подобно твърдение е съвсѣмъ необосновано и противно на нормалното развитие на терминитѣ.
3. Болѣринъ не е винаги държавноправенъ терминъ. Той е употрѣбенъ на всички юго-славянски езици не само вмѣсто владаши, владалци, власти, като титла и служба, но и за да означава богатия и голѣмецъ човѣкъ.

Има си, прочее, мѣсто да се надѣваме, че тепърва ще се дири и намѣри отъ коя дума и какъ сж се образували терминитѣ болѣринъ, боляринъ, ако приемемъ, че тѣ не сж българо-славянски думи. За сега единственото вѣрно тълкуване е изказаното отъ насъ въ пълно съгласие съ мнѣнията на И. И. Срезневски и Даничичъ.

София, 20 януарий. 1915 г.